

УДК 342.95

**ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ**

**DUTIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS
AS SUBJECTS OF PREVENTION OF CORRUPTION IN UKRAINE**

Недодатко О.С.,
*здобувач кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності органів внутрішніх справ
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню питань щодо сутності та характеристики обов'язків громадських організацій, які діють в антикорупційній сфері. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення поняття «обов'язок». Автор акцентує увагу на необхідності закріплення низки обов'язків з метою визначення повноти правового статусу громадських організацій як суб'єктів запобігання корупції в Україні.

Ключові слова: правовий статус, обов'язки, громадські організації, запобігання, корупція.

Статья посвящена освещению вопросов относительно сущности и характеристики обязанностей общественных организаций, которые действуют в антикоррупционной сфере. Проанализированы подходы разных ученых относительно определения понятия «обязанность». Автор акцентирует внимание на необходимости закрепления ряда обязанностей с целью определения полноты правового статуса общественных организаций как субъектов предотвращения коррупции в Украине.

Ключевые слова: правовой статус, обязанности, общественные организации, предотвращения, коррупция.

The article is sanctified to the questions of essence and description of duties of public organizations that operate in anticorruption sphere. Approaches of different scientists are analyzed in relation to the decision of concept «duty». The author accents attention on the necessity of fixing some duties with the aim of decision complete legal status of public organizations as subjects prevention of corruption in Ukraine.

Key words: legal status, duties, public organizations, preventions, corruption.

Постановка проблеми. Визначивши на законодавчому рівні об'єднання громадян суб'єктами, які беруть участь у запобіганні та виявленні корупційних правопорушень, держава забезпечила участь громадських організацій в реалізації державної антикорупційної політики. Відповідно, громадські організації наділено низкою прав, що дають їм можливість проводити антикорупційні заходи профілактичної спрямованості.

Разом з цим правовий статус громадських організацій як суб'єкта, який здійснює заходи щодо запобігання корупції, не є чітко визначеним та повним. І це перш за все обумовлено відсутністю визначених інших елементів статусу, важливе місце серед яких займають обов'язки. Так, О. М. Вашук зазначає, що основними елементами правового статусу громадських організацій є їх правоздатність, дієздатність, права і обов'язки, гарантії діяльності та юридична

відповідальність [1, с. 9]. Подібну позицію підтримує і Є. Є. Додіна, яка відзначає, що складовими частинами адміністративного статусу громадської організації є її адміністративна правосуб'єктність, а також реальні права й обов'язки, набуті відповідно до норм адміністративного права [2, с. 55].

Таким чином, обов'язки є невід'ємним елементом правового статусу громадських організацій, що діють в різних сферах суспільного життя і сфера запобігання корупції не повинна бути виключенням. Юридичні обов'язки антикорупційних громадських організацій, поряд з їх правами виступають необхідним елементом ефективної діяльності такого виду об'єднань, оскільки без них неможлива повнота юридичної правосуб'єктності.

Стан дослідження. Деякі питання, пов'язані зі статусом та діяльністю громадських організацій, в тому числі у сфері запобігання та протидії корупції, у своїх працях досліджували М. Ю. Бездольний, О. М. Ващук, Є. Є. Додіна, І. А. Дьомін, Д. Г. Заброра, В. А. Завгородній, О. П. Кушніренко, С. С. Рогульський, Р. М. Тучак, О. В. Ткаченко, Ц. А. Ямпольська, І. І. Яцків та інші. Однак, питання щодо обов'язків громадських організацій як суб'єктів, що приймають участь у запобіганні корупції не піддавалися науковому аналізу та потребують окремого дослідження. Саме тому метою даної статті є визначення та характеристика обов'язків громадських організацій як суб'єктів запобігання корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що обов'язки, поряд з правами, гарантіями і відповідальністю, виступають необхідним компонентом оптимальної моделі статусу громадських організацій у сфері запобігання корупції важливим питанням є розуміння їх сутності. Слід зауважити, що в юридичній науці відсутній однаковий підхід до розуміння юридичного обов'язку, що в свою чергу дає нам підстави для їх співставлення та аналізу. Так, С. С. Алексєєв юридичний обов'язок визначає як міру належної, необхідної поведінки, що приписана суб'єкту [3, с. 249].

Цікавою є наукова позиція В. Н. Хропанюка, що визначає юридичний обов'язок як передбачену законодавством необхідну поведінку учасника правових відносин в інтересах правомочного суб'єкта (індивіда, організації, держави в цілому), що охороняється державою. Зміст юридичного обов'язку має два аспекти: а) необхідність здійснювати активні позитивні дії в інтересах інших учасників правовідносин; б) необхідність утримання від дій, що заборонені нормами права [4, с. 317].

На думку О. М. Ващука, юридичний обов'язок встановлює законну міру певної поведінки учасника конкретних правовідносин – носія цього обов'язку [1, с. 145-146]. Не можна залишити поза увагою точку зору професора Л. О. Морозової, яка визначає юридичний обов'язок як необхідну поведінку суб'єкта правовідносин, встановлена для зобов'язальної особи, що має на меті задоволення суб'єктивного права [5, с. 275].

Беручи до уваги зазначені теоретичні позиції, під обов'язками громадських організацій як суб'єкта

запобігання корупції слід розуміти *закріплену на законодавчому рівні міру належної та необхідної поведінки, що виникає у правовідносинах антикорупційної сфери та обумовлюється здійсненням чи утриманням від певних дій.*

В сучасній науковій літературі існують певні позиції щодо необхідності закріплення за громадськими організаціями юридичних обов'язків у сфері протидії корупції. Так, на думку Д. Г. Заброра та В. А. Завгороднього, зараховуючи громадські організації, що діють у сфері протидії корупції, до організацій зі спеціальним правовим статусом, необхідною умовою їх ефективної діяльності є покладання на них додаткових спеціальних обов'язків, а саме: сприяти реалізації державних всеукраїнських та регіональних програм, спрямованих на створення системи добросовісних відносин і протидії корупції; представляти та захищати права, свободи та законні інтереси фізичних осіб та права чи інтереси юридичних осіб, що були порушені або зазнали шкоди внаслідок умисних діянь, вчинених суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення; надавати громадську підтримку правоохоронним органам та іншим державним органам та організаціям щодо організації запобігання та протидії корупції; не розголошувати конфіденційну і таємну інформацію, що стала відома членам та уповноваженим представникам громадських організацій у процесі діяльності щодо запобігання та протидії корупції; надавати до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та іншим органам, керівництву та колективу підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення, а також громадськості лише достовірну інформацію про виявлені факти корупційних правопорушень та осіб, що їх вчинили; щорічно оприлюднювати звіт про результати проведених заходів щодо запобігання та протидії корупції [6, с. 133-134].

Аналізуючи запропоновані обов'язки, слід зазначити, що не всі вищеперераховані є об'єктивними, доцільними та необхідними. Не чітко визначеним та обґрунтованим є обов'язок надавати громадську підтримку правоохоронним органам та іншим державним органам та організаціям щодо організації запобігання та протидії корупції. Виникає питання щодо застосованого вченими поняття «громадська підтримка», під якою може розумітися інформаційна, організаційна, правова, аналітична, матеріальна підтримка тощо, що унеможлиблює належне виконання такого обов'язку. Разом з цим законодавець наділив громадські організації правом здійснювати громадський контроль, тому паралельне закріплення обов'язку щодо громадської підтримки зумовлює пріоритет останнього.

Дискусійним є також закріплення обов'язку щодо не розголошення конфіденційної і таємної інформації, що стала відома членам та уповноваженим представникам громадських організацій у процесі діяльності щодо запобігання та протидії корупції. Навряд чи такого роду інформація стане відома громадським організаціям у процесі їх діяльності в ан-

тикорупційній сфері. А якщо навіть хтось із членів матиме доступ до такої інформації, то він матиме персональний обов'язок щодо її зберігання та відповідно буде нести персональну відповідальність за її розголошення згідно з чинним законодавством України. Таким чином, якщо говорити про обов'язки громадської організації в цілому, то пропозиція закріплення такого обов'язку навряд чи є доцільною.

Щодо інших запропонованих вченими обов'язків, то вони є актуальними, оскільки обумовлюються діяльністю громадських організацій у сфері запобігання корупції та повинні бути визначені на законодавчому рівні. Перш за все слід звернути увагу на обов'язок щодо участі громадських організацій у реалізації державних програм, стратегій тощо.

Сьогодні на державному рівні затверджено ряд програм та концепцій, які без участі громадських організацій не є реально дієвими, тому залучення громадських об'єднань до їх виконання зумовить з одного боку результативність, а з іншого доступ громадськості до можливостей отримати ресурси для реалізації відповідних антикорупційних заходів.

Так, в Указі Президента України «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки» основоположним принципом стратегії є поєднання зусиль держави і громадськості у подоланні корупції як системного явища в усіх сферах суспільного життя. Відповідно основними напрямками реалізації цієї стратегії визначені заходи, в яких громадські організації повинні приймати участь, а саме: активізація інформаційного обміну між об'єднаннями громадян, засобами масової інформації та органами державної влади і органами місцевого самоврядування; залучення громадськості до контролю за законністю та ефективністю використання державного майна, бюджетних коштів; запровадження багатоступеневої методики оцінки корупційних ризиків у законодавстві на рівні громадської експертизи, яка забезпечується існуванням прозорої процедури нормопроекування та доступністю інформації для громадськості; проведення аналізу діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та вжиття за його результатами заходів щодо підвищення ефективності їх роботи; розвиток співробітництва правоохоронних органів із громадськими організаціями та засобами масової інформації; запобігання проявам корупції у правоохоронних органах; формування антикорупційної правосвідомості громадян шляхом запровадження соціально-просвітницьких програм, створення системи антикорупційної освіти в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах незалежно від форми власності [7].

Також в Указі Президента України визначено, що до моніторингу реалізації Національної антикорупційної стратегії з метою дотримання об'єктивності та неупередженості залучатимуться неурядові організації та незалежні інститути і відповідно оцінка ефективності реалізації відбуватиметься за результатами моніторингу з боку міжнародних організацій, соціологічних дослідженнях, опитуваннях громадської думки.

На наш погляд, всі ці напрямки діяльності повинні закладатися в основу існування громадських організацій, що декларують антикорупційну спрямованість і відповідно бути загальнообов'язковими.

Разом з цим, згідно з Державною програмою щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України на основі стратегії одним із виконавців заходів Програми визначено громадські (неурядові) організації [8], що є прямим підтвердженням обов'язку громадських організацій брати участь у заходах, що визначено даною програмою.

Розглядаючи цей необхідний обов'язок громадських організацій вбачається доцільним при його визначенні та формулюванні доповнити реалізацією муніципальних програм, концепцій, планів тощо щодо запобігання корупційним правопорушенням в Україні. Таке формулювання цього обов'язку дозволить звернути увагу громадських організацій не тільки на державні програми, а і на програми, плани, концепції органів місцевого самоврядування, що є достатньо розповсюдженими сьогодні.

Так, наприклад, Херсонською обласною радою Рішенням XXII сесії VI скликання від 20.02.2013 № 685 затверджено Програму запобігання і протидії корупції у Херсонській області на 2013-2015 роки, в якій визначено пріоритетні напрямки, що повинні стати обов'язковими завданнями і для громадських організацій, а саме: запобігання та припинення корупційних правопорушень, усунення підґрунтя для них; запровадження системи дієвого громадського контролю за станом та результатами роботи територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, в першу чергу в сільській місцевості; удосконалення форм і методів профілактичної роботи та усунення причин для виникнення умов, що сприяють корупційним проявам, підтримку здорової суспільної моралі щодо неприйняття корупційних явищ; активізація роботи з питань запобігання корупційним явищам; посилення контролю за роботою посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; профілактика зловживань в сфері відносин між держслужбовцями та громадянами, проведення заходів, спрямованих на виховання законослухняного громадянина, встановлення рівноправних відносин між громадянином та державним службовцем; надання правової допомоги населенню області, підвищення його правової культури тощо [9].

Важливим, на наш погляд, в діяльності антикорупційної громадської організації є обов'язок представляти та захищати права, свободи та законні інтереси фізичних осіб та права чи інтереси юридичних осіб, що були порушені або зазнали шкоди внаслідок вчиненого корупційного правопорушення. Даний обов'язок фактично впливає з визначення поняття громадського об'єднання на законодавчому рівні, під яким слід розуміти добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [10].

Закріплення такого обов'язку за громадськими організаціями дозволить правильно визначити мету, завдання та пріоритети в їх статутних документах та діяльності. Це обумовлюється тим, що на сьогодні досить частою є практика створення громадських організацій з головною метою отримати певні кошти, гранди чи допомогу від держави чи міжнародних установ, при цьому захист прав, свобод та інтересів громадян залишається лише формальною метою створення.

Слід звернути увагу і на такий достатньо актуальний обов'язок, що слід закріпити за громадськими організаціями – оприлюднення звітів про результати діяльності у сфері запобігання корупції. Згідно з законом спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції зобов'язані щороку не пізніше 10 лютого оприлюднювати інформацію про вжиті заходи щодо протидії корупції [11], що надає можливість оцінити їх намагання та результати.

Необхідність оприлюднення звіту громадськими організаціями, на наш погляд, також буде сприяти реальній оцінці проведеній ними роботі. Звичайні громадяни ознайомившись з такими звітами зможуть усвідомлювати рівень та значення організації, відповідно будуть приєднуватися до такої діяльності, якщо вона є результативною та ефективною. Разом з цим органи державної влади та місцевого самоврядування аналізуючи такі звіти будуть співпрацювати з громадськими організаціями, які демонструють реальні результати діяльності в антикорупційній сфері.

Ще одним обов'язком, який обумовлюється діяльністю громадських організацій у сфері запобігання корупції є забезпечення прозорості їх діяльності. Він опосередковано визначений п. 13-б Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки, як основний напрямок щодо зниження рівня корупції у приватному секторі. Однак, слід зазначити, що на сьогодні недостатньо визначеним є саме поняття «прозорість». Так, наприклад, В. І. Мельниченко визначає прозорість як функціональну характеристику органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що визначається мірою обізнаності громадян стосовно сутнісних проявів матеріальної і процесуальної сторони їх діяльності; зрозумілості широкій громадськості її обумовленості, змісту і сенсу та виявляється у тому, що окремі громадяни та/або їх колективи, на які поширюється, або яких так чи інакше стосується рішення або дії органу публічної влади мають бути найповніше обізнані про них і те, яким чином вони будуть здійснені» [12].

У ст. 2 проекту Закону України «Про відкритість і прозорість органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування» відкритість і прозорість розглядаються як цілісна характеристика, яка включає не тільки забезпечення доступу громадян «до повної, об'єктивної, достовірної інформації» про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але й «можливість взаємодії громадян, їхніх об'єднань, юридичних осіб з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування при формуванні і реалізації державної

політики, впливу на рішення та діяльність цих органів». Слід звернути увагу й на ст. 9 «Консультації з громадськістю» [13]. Тим самим опосередковано визнається явна недостатність орієнтації переважно на надання населенню інформації про власну діяльність, необхідність взаємодії громадян, їхніх колективів, суспільства в цілому з державою, її органами та посадовими особами.

Виходячи з таких підходів до розуміння прозорості, обов'язком громадських організацій слід визначити доступ громадян та органів публічної влади до повної та достовірної інформації про діяльність громадського об'єднання та можливість взаємодіяти з ним.

Окремим блоком слід визначити обов'язки, що є похідними від визначених в законодавстві прав громадських організацій у сфері запобігання корупції. Перш за все, це обов'язок проводити на належному фаховому рівні громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів та рішень.

Слід зазначити, що фаховість повинна стати провідною характеристикою результатів громадської експертизи. На наш погляд, було б досить доцільним наявність серед членів громадських організацій акредитованих експертів, що повинні пройти відповідний курс навчання та отримати сертифікат, який надавав би повноваження для проведення незалежної антикорупційної експертизи. На нашу думку, навчання та видача сертифікатів повинні відбуватися на базі відповідного підрозділу Міністерства юстиції України, що на сьогодні визначено основним суб'єктом проведення антикорупційних експертиз. Наявність таких акредитованих фахівців дозволить проводити експертизи на відповідному методологічному та процедурному рівні, а органам влади більш значущо відноситись до зауважень та недоліків, що будуть зазначені у висновках таких експертиз та до суб'єктів їх проведення.

Визначальним, на наш погляд, є обов'язок повідомляти спеціально уповноваженим та іншим суб'єктам, що діють у сфері протидії корупції та громадськості лише достовірну та перевірену інформацію про виявлені факти вчинення корупційних правопорушень. На наш погляд, громадські організації повинні надавати лише таку інформацію, яка відображає істинний стан справ. Це обумовлено тим, що на основі отриманої інформації відповідними суб'єктами приймаються рішення щодо заходів, які необхідні для усунення причин та умов корупційних проявів, а також їх викриття. Разом з цим, надання громадською організацією недостовірної та неперевіреної інформації, що є «слухами» тощо дискредитує певну посадову особу та зумовлює ускладнення в роботі відповідних суб'єктів, що протидіють корупції сьогодні.

Існує також ряд загальних обов'язків, що визначені у законі України «Про громадські об'єднання». Так, громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб

та фізичних осіб – підприємців», з урахуванням особливостей, установлених Законом. Також громадське об'єднання зобов'язане повідомляти уповноважений орган з питань реєстрації, в якому знаходиться реєстраційна справа громадського об'єднання або повідомлення про утворення громадського об'єднання, про зміни до статуту громадського об'єднання, зміни у складі керівних органів громадського об'єднання, зміну особи (осіб), уповноваженої представляти громадське об'єднання, зміну місцезнаходження громадського об'єднання.

Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність без статусу юридичної особи, повідомляє про своє утворення уповноважений орган з питань реєстрації протягом 60 днів з дня його утворення. Громадське об'єднання повідомляє уповноважений орган з питань реєстрації про зміну найменування громадського об'єднання, його мети (цілей), зміну особи (осіб), уповноваженої представляти громадське об'єднання, протягом місяця з дня прийняття відповідних змін [14].

Також слід зазначити, що громадські об'єднання зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів згідно з законом. Відповідно громадські об'єднання, які отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів відповідно до закону.

Закріплення даного обов'язку є дійсно логічним та необхідним, оскільки бюджетні кошти повинні використовуватися чітко за їх цільовим призначенням. Однак, на наш погляд, на отримання таких коштів у разі необхідності повинні претендувати і громадські організації, що утворені шляхом повідомлення, оскільки зазначені обмеження визначають їх різний правовий статус та можливості.

Разом з цим в законодавстві України ми не знайдемо відповіді на питання, яким критеріям повинна відповідати громадська організація, для набуття нею статусу одержувача бюджетних коштів, навіть у ста-

тусі юридичної особи. Така ситуація не відповідає ні світовим стандартам державної підтримки інститутів громадянського суспільства, ні бюджетному законодавству. Відповідно до ч. 7 ст. 20 Бюджетного кодексу України за бюджетними програмами головні розпорядники коштів державного бюджету розробляють проекти порядків використання коштів державного бюджету та забезпечують їх затвердження. Порядок використання бюджетних коштів повинен містити, зокрема, підстави та/або критерії залучення одержувачів бюджетних коштів до виконання бюджетної програми [15].

Однак, на наш погляд, основні критерії відбору громадських організацій, що є одержувачами бюджетних коштів, не повинні залежати лише від волі головного розпорядника бюджетних коштів, як це має місце сьогодні на практиці, а мають закріплюватися на рівні закону, що забезпечить рівний доступ громадських організацій до бюджетного фінансування. У більшості зарубіжних країн такі критерії закріплюються законодавством, що регулює правовий статус громадських організацій, крім того існує уніфікований державний реєстр громадських організацій, що можуть фінансуватися за рахунок публічних фондів коштів.

Таким чином, для вибору громадських організацій, що повинні фінансуватися з державних та місцевих бюджетів в Україні сьогодні не встановлено загальних критеріїв.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, на сьогодні існує об'єктивна необхідність внесення доповнень до чинних нормативно-правових актів, які б закріпили перераховані вище обов'язки. Більше того, на наш погляд, закріплення на законодавчому рівні обов'язків обумовлюється, з одного боку, визначенням повноти адміністративно-правового статусу громадських організацій, які діють у сфері запобігання корупції, а з іншого – унеможливленням створення формальних громадських організацій антикорупційної спрямованості з єдиною метою отримання грантів, фінансування програм чи проектів з боку держави чи міжнародних установ, які зацікавлені у подоланні корупції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Ващук Оксана Миколаївна. – К., 2004. – 207 с.
2. Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Додіна Євгенія Євгенівна. – Одеса, 2001. – 175 с.
3. Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : «Статут», 1999. – 712 с.
4. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие для высш. учеб. завед. / В. Н. Хропанюк ; под. ред. проф. В. Г. Стрекозова. – М., 1999. – 377 с.
5. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник / Л. А. Морозова. – М. : «Юрист», 2002. – 414 с.
6. Заброта Д. Г., Завгородній В. А. Адміністративно-правове регулювання взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції : монографія / Заброта Д. Г., Завгородній В. А. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 236 с.
7. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки : Указ Президента України від 21.10.2011 № 1001/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 83. – Ст. 3020.
8. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2011 № 1240 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3431.
9. Офіційний інформаційний сайт Херсонської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.ks.ua/?id=12648>
10. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

11. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 року № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
12. Мельниченко В.І . Прозорість і відкритість публічного управління як об'єкт законодавчого регулювання / В. І. Мельниченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07mviozr.htm>.
13. Про відкритість і прозорість діяльності органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Laws/ZakonProekt.php>.
14. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
15. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.